

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

Eduard W. Said, Οριενταλισμός, μετάφραση: Φώτης Τερζάκης

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.551](https://doi.org/10.12681/mnimon.551)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (1996). Eduard W. Said, Οριενταλισμός, μετάφραση: Φώτης Τερζάκης. *Μνήμων*, 18, 207-214. <https://doi.org/10.12681/mnimon.551>

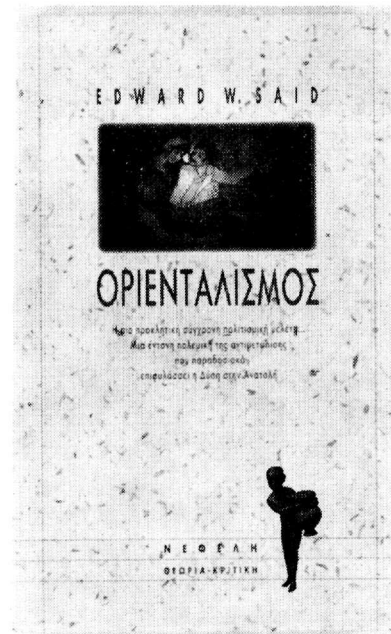
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Eduard W. Said, Οριενταλισμός, μετάφραση: Φώτης Τερζάκης, Ἀθήνα, Νεφέλη, 1996, 426 σ.

Ένα βιβλίο για τις ανατολικές σπουδές, για το σύστημα γνώσεων που έχει συγκροτηθεί, και για τις ποικίλες μεταλλαγές-του στους δύο τελευταίους αιώνες, μας αφορά από κάθε άποψη: αυτό καθεαυτό, καταρχήν, μιας και η ελληνόγλωσση σχετική βιβλιογραφία κινείται στην κλίμακα των δεκαδικών λίγο πάνω από το μηδέν, αλλά και γιατί οι τρόποι που οι ευρωπαίοι και αμερικάνοι μελετητές εξετάζουν την «Ανατολή» είναι —και ήταν— πολύ συγγενικός με εκείνον που προσεγγίζουν την Ελλάδα και τα χριστιανικά Βαλκάνια. Παράλληλα, η δική-μας στάση απέναντι στον ευρωπαϊκό πολιτισμό είναι —και ήταν, επίσης— αμφιθυμική αυτούς τους δύο τελευταίους αιώνες: και θέλουμε και δεν θέλουμε (ή τουλάχιστον, ορισμένοι δηλώνουν ότι δεν θέλουν) να συναριθμούμαστε στην Ευρώπη· ενίοτε μάλιστα προβάλλουμε, υπερήφανα είτε μεμψίμοιρα, την «ανατολική»-μας υπόσταση.

Λίγοι θα ήταν, φαντάζομαι, περισσότερο αρμόδιοι από τον Έντουαρντ Σάιντ για να παρουσιάσουν ένα τέτοιο θέμα με πληρότητα και με κύρος, από τη σκοπιά που ενδιαφέρει εμάς, δηλαδή το πλατύ, μορφωμένο, αλλά χωρίς ειδική ενημέρωση κοινό: Παλαιστίνιος, με σπουδές αξιοζήλευτες, πολιτικοποιημένος, συγκριτικός φιλόλογος, δηλαδή άνθρωπος που γνωρίζει τα ζητήματα του πολιτισμού. Γι' αυτό άλλωστε και το βιβλίο-του πέτυχε· διαβάστηκε, μεταφράστηκε. Διάσημος και προτού το γράψει, ο Σάιντ ανέβηκε στις κο-

ρυφές χάρη στον Οριενταλισμό-του. Έτσι είναι πολύ σημαντικό πως το βιβλίο κυκλοφόρησε και στα ελληνικά, σε καλή μετάφραση του Φώτη Τερζάκη και προσεγγισμένη έκδοση από τη «Νεφέλη» — κάποιες λεπτομερειακές παρατηρήσεις θα τις παρουσιάσω παρακάτω, μήπως και ληφθούν υπόψη σε επόμενο τράβηγμα.

Δεν χρειάζεται, ασφαλώς, να δηλώσω πως δεν είμαι ειδικός — αυτό θα φανεί. Η πορεία των ανατολικών σπουδών με έχει περιθωριακά απασχολήσει, καθώς έχω εμπλακεί με την οπτική των Ευρωπαίων για τη χριστιανική ανατολή, όμως οι σκέψεις-μου προέκυψαν από μια γενικής παιδείας ανάγνωση: καταπιάστηκε με το βιβλίο για

Το πρώτο γενικής υφής μέρος της βιβλιοκρισίας δημοσιεύτηκε στο περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 26, 20 Σεπτεμβρίου 1996, σ. 44-47.

να μάθω και για να καταλάβω. Και, καλύτερα να το πω από την αρχή, απογοητεύθηκα.

Φυσικά, ενδέχεται να μην εννόησα ορθά τα όσα γράφονται, να μην υπήρξα, δηλαδή, επαρκής — τέτοιοι κίνδυνοι υπάρχουν σε κάθε ανάγνωση. Καθώς όμως το βάρος του βιβλίου και του συγγραφέα είναι αισθητό, προτίμησα να διακινδυνεύσω την άποψή μου, γιατί φοβούμαι πως ελλοχεύει σε όλους-μας η δειλία απέναντι στην αυθεντία — κάτι που επιτείνει την, έτσι κι αλλιώς δύσκολη, κατανόηση των φαινομένων. Όταν μπρός-σου είναι βαθύ και πίσω ρέμα, κινδυνεύεις είτε το μῆσις είτε όχι. Θα εκθέσω λοιπόν σύντομα τις αιτίες της απογοήτευσης, και θα προσπαθήσω αμέσως ύστερα να γίνω αναλυτικότερος.

Η κεντρική ιδέα του βιβλίου είναι ότι το ενδιαφέρον για την Ανατολή, από τη στιγμή που συγκροτήθηκε σε σύστημα γνώσεων, σε επιστήμη (τον «Οριενταλισμό»), γύρω στις αρχές του περασμένου αιώνα, από Γάλλους και Άγγλους μελετητές, πάσχει από ποικίλες και σταθερές ως τις ημέρες-μας παραμορφώσεις: θεωρεί την Ανατολή ενιαία, δίχως ενδοειδοποιά χαρακτηριστικά κατά τόπους ή χρόνους. Τη θεωρεί, χωρίς επαρκείς αποδείξεις, συντηρητική, μη εξελίξιμη, ανορθολογική. Της προσδίδει, αυθαίρετα, ορισμένα μειωτικά χαρακτηριστικά, όπως ερωτική έξαψη (σεξιστική και για τα θηλυκά και για τα αρσενικά μέλη). Το κυριότερο, αντί να προσπαθεί να την κατανοήσει («καθεαυτήν»), την αντιπαράθετε διαρκώς με το «εμείς» (που θα πει οι Ευρωπαίοι, οι χριστιανοί, οι «πολιτισμένοι», οι ισχυροί), ωθώντας-την έτσι στον χώρο του «άλλου», του ξένου, με όλες τις συνεπαγόμενες εχθρότητες, και ενδεχομένως φοβίες — το ότι η Ευρώπη, ακριβώς επειδή μπορεί ενδόμυχα να φοβάται την Ανατολή, προσπαθεί να την εγκλωβίσει (και την αναπαράστασή-της, αλλά και την ίδια) στο σύστημα γνώσεων του «Οριενταλισμού» αποτελεί τον κοινό, ή καλύτερα, τον μοναδικό παρονομαστή του βιβλίου.

Αυτά όλα, δύσκολα μπορεί κανείς να τα αμφισβητήσει: και συνέβαιναν, και συμβαίνουν' αν άλλωστε μια αφελής κοινή γνώμη δεν τα διακρίνει, αυτό δεν σημαίνει ότι παρέμεναν κρυφά. Όμως το πρόβλημα βρίσκεται αλλού: πρώτον, και ιδιαίζόντως σημαντικό, όλη αυτή η υποτιμητική θεώρηση, και ό,τι συμπαράσέρνει, δεν είναι χαρακτηριστικό του «Οριενταλισμού», Δύσης και Ανατολής, παρά, έκδηλα, μιας πολύ ευρύτερης αντιπαράθεσης ισχυρών και αδύναμων, πλούσιων και φτωχών επί το λαϊκότερον. Δεύτερον, μικρότερης εμβέλειας μειονέκτημα, αλλά σημαντικό για τον λόγο αναγνώστη, η υποτιμητική θεώρηση ελάχιστα αναλύεται, απλώς καταδεικνύεται και γελοιοποιείται ή καταγγέλλεται. Τρίτον, συνέπεια των δύο προηγούμενων, ο λόγος του Σαίντ ιδεολογικοποιεί διαρκώς, μεταφέροντας τα πάντα σε μια ηθικού τύπου βάση, δυσκολεύοντάς-μας να καταλάβουμε και επιβάλλοντάς-μας να πεισθούμε. Τέταρτον, προκειμένου να απορριφθεί το σύνολο των πληροφοριών που έχει συστηματοποιηθεί γύρω από τις ανατολικές σπουδές, καταγγέλλεται, και περίπου ως κάτι αυτονόητο, η διαδικασία της απαίρεσης, της κωδικοποίησης, της αναγωγής, η διαδικασία της μάθησης τελοσπάντων, και πέμπτον, ολόκληρο το βιβλίο δεν παρέχει ούτε την ελάχιστη υπόνοια, ούτε το παραμικρό στοιχείο του πώς θα εννοήσουμε —εμείς, που δεν είμαστε ανατολίτες, αλλά ενδεχομένως διαθέτουμε καλή πίστη— το φαινόμενο που ως ψευδής κατασκευή ονομάζεται «οριενταλισμός»: αν η Ανατολή δεν είναι ενιαία, ποια είναι μια οργανικότερη διαίρεση αν το Ισλάμ δεν είναι αυτό που λένε οι δυτικοί, τί είναι, και σε ποιο βιβλίο θα το βρω (ανατολικό ή δυτικό), ή από ποιο μονοπάτι να ξεκινήσω.

Θα πρέπει να τα πάρουμε ένα-ένα με τη σειρά. Η οπτική της Δύσης προς την Ανατολή προσδιορίζεται από την οπτική του ισχυρού. Δεν το αρνείται, βέβαια ο Σαίντ, κάθε άλλο, όμως δεν το υποτάσσει ούτε το χρησιμοποιεί ως εργαλείο. Εξηγούμαι: με τον ίδιο υποτιμητικό τρόπο αντιμετω-

πίζουν οι Ευρωπαίοι και τους Μαύρους, και τους ιθαγενείς όπου γης, οι (εξελιγμένοι) βόρειοι τους νότιους, οι ευγενείς τους αστούς και τους αγρότες, οι αστοί τους εργάτες και τον «λαόν», οι άντρες τις γυναίκες, οι μεγάλοι τους μικρούς, οι ισχυροί λαοί τους φτωχότερους. Όσα καταμαρτυρεί για τους ανατολίτες ο Σατωμπριάν (στη σελ. 210) μπορεί να αφορούσαν και τους Έλληνες, όπως συμβαίνει ρητά με το αντίστοιχο χωρίο του Λαμαρτίνου (στη σελ. 218): «έθνη χωρίς επικράτεια, πατρίδα, νόμους και ασφάλεια». Κοινός τόπος όλων των περιηγητών πως οι Νεοέλληνες δεν διαθέτουν πατριωτισμό· ο σημερινός μελετητής χρησιμοποιεί τη μαρτυρία για να συναγάγει (και από άλλες, βέβαια) πως ο πατριωτισμός είναι μια αξία που δημιουργείται στα υψηλά αστικά στρώματα γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα, ότι διαδίδεται με αργούς ρυθμούς στους αγροτικούς πληθυσμούς (και τους ευρωπαϊκούς), κ.ο.κ. Ή πάλι, θα μπορούσε ο καθένας να παρατηρήσει ότι παρόμοιες αρνητικές αντιλήψεις εκφράζουν οι Βόρειοι είτε οι κεντρο-Ευρωπαίοι ακόμα και για τους Ιταλούς (και όχι μόνο τους νότιους ή τους Σικελούς), τους Ισπανούς ή τους Πορτογάλλους: σκέφτομαι ετούτη τη στιγμή την αντιπαράθεση ανάμεσα στην ενεργητικότητα του εγγλέζου Όσβαλντ Νέρβιλ, κεντρικού μυθιστορηματικού προσώπου, και την αδράνεια των κατοίκων της Αγκόνας σε μια πυρκαϊά, στην Κορίννα της κυρίας ντε Σταλ. Ακόμα πιο δηλωτικές είναι οι ομοιότητες ανάμεσα στα χαρακτηριστικά της Ανατολής και των «λαών»: για κάθε λαογράφο ο λαός είναι ενιαίος, στατικός, γεμάτος προλήψεις και ανορθολογισμούς. Ο Σαίντ το παρατηρεί ενίοτε (σελ. 71, 147), αλλά δεν κάνει χρήση του κλειδιού. Αντί να εντάξει τον «οριενταλισμό» σ' αυτό το γενικό σχήμα, μετακυλίζει το πρόβλημα, σαν όλη η υπερποπτική στάση των ισχυρών Ευρωπαίων να εξαντλείται απέναντι στους ανατολικούς λαούς. Αν όμως ο αναγνώστης αποδεχθεί το σχήμα του Σαίντ παραπλανείται, χάνει την οργανική συνοχή των φαι-

νομένων, και στη θέση της πραγματικότητας τοποθετεί τον «οριενταλισμό».

Περάσαμε έτσι στο δεύτερο μειονέκτημα: την καταγγελία στη θέση της ανάλυσης. Θα ξεκινήσω ανάστροφα, με κάποιες δηλαδή περιπτώσεις όπου ο λόγος οδηγεί στην κατανόηση: αναφερόμενος στους αγγλογαλλικούς ανταγωνισμούς στη μέση Ανατολή κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου και μετά, ο Σαίντ εκθέτει: «Η βρετανική οριενταλική εμπειρογνομosύνη οργανώθηκε γύρω από τη συναίνεση και την ορθοδοξία και την κυρίαρχη εξουσία· η γαλλική οριενταλική εμπειρογνομosύνη ανάμεσα στους δύο πολέμους ενδιαφέρθηκε περισσότερο για την ετεροδοξία, για τους πνευματικούς δεσμούς, για τις μειοψηφίες» (σελ. 297). Η διαφωτιστική ετούτη παρατήρηση συνδέεται και με την πολιτική και με τη στάση των δύο κυριότερων εκπροσώπων των ανατολικών σπουδών· ο αναγνώστης λοιπόν ακόμα κι αν (όπως εγώ) δεν ξέρει το έργο του H. A. R. Gibb ή του Louis Massignon προσανατολίζεται, και αρχίζει να μαθαίνει. Εξίσου διαφωτιστική, σε άλλο επίπεδο, είναι η ανάλυση μιας σύγχρονης μελέτης ενός Vatikiotis (376 κ.ε.) — αν όμως δεν μου διέφυγε κάτι, είναι οι μόνες περιπτώσεις που αποκόμισα κάποια σαφή εικόνα (ίσως και στα περί Ρενάν μπορούν να απομονωθούν ορισμένες παράγραφοι, καθώς και στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου για τις αντιδράσεις στα σύγχρονα επαναστατικά κινήματα). Σχεδόν παντού αλλού ο αναγνώστης δεν αποκτά σαφές περίγραμμα των αντιλήψεων του καταγγελλόμενου συγγραφέα, διαβάξει απλώς χωρία που καταδεικνύουν είτε την υπεροψία-του, είτε την ακρισία-του, είτε την ελλιπή πληροφόρηση, είτε, ιδίως, τον «οριενταλισμό»-του. Χαρακτηριστική είναι η στάση προς τον Φλομπέρ, που τον γνωρίζει καλά ο συγγραφέας, και γοητεύεται μάλιστα από τη σκέψη-του. Κάποια στιγμή, ενώ βρισκόταν στην Αίγυπτο ο Φλομπέρ, στα μέσα ακριβώς του προηγούμενου αιώνα, σημειώνει τέσσερις σκηνές δημόσιας και ανάλγητης

σεξιστικής επίδειξης στο Κάιρο ή κάπου κοντά, που ντρέπεται κανείς και να τις αντιγράψει. Ο Σαΐντ τα παραθέτει, και σχολιάζει: «Η Ανατολή είναι αντικείμενο παρατήρησης, επειδή η σχεδόν (αλλά ποτέ πάρα πολύ) προσβλητική συμπεριφορά-της καταλήγει να είναι μια παρακαταθήκη ατελείωτης παραξενιάς» ο Ευρωπαίος, του οποίου η ευαισθησία ταξιδεύει στην Ανατολή, είναι παρατηρητής, ποτέ συμμετέχων, πάντα αποστασιοποιημένος, πάντα έτοιμος να δώσει καινούρια παραδείγματα αυτού που η *Description de l'Égypte* [το μεγάλο συλλογικό έργο επί Ναπολέοντα] αποκαλεί 'αλλόκοτη ηθική'. Η Ανατολή γίνεται ένας ζωντανός πίνακας εκκενρικοτήτων» (σελ. 129). Αλλά το συγκεκριμένο χωρίο είναι από την αλληλογραφία του Φλομπέρ, από χώρο δηλαδή των άμεσων εντυπώσεων, που σκοπεύουν να μείνουν ιδιωτικές. Τί πρέπει να υποθέσουμε; 'Ότι τις σκηνές τις δημιούργησε η εξημεμένη από τον «οριενταλισμό» φαντασία του Φλομπέρ, ή ότι δεν έπρεπε, μιας και τις είδε, να τις κοινοποιήσει στους οικείους-του, ή μήπως δεν έπρεπε να του κάνουν εντύπωση; Νομίζω απλώς ότι ο Σαΐντ επιδιώκει να μεταφέρει την ενοχή από το γεγονός στην καταγραφή-του (και λυπάμαι που το λέω, από την Ανατολή στη Δύση).

Η καταγγελία για την ερωτική χρήση των γυναικών της Ανατολής από τους δυτικούς άντρες επανέρχεται και αλλού· ο Φλομπέρ δίνει συχνά το έναυσμα. Ωστόσο εδώ διαφεύγει της παρατηρητικότητας του Σαΐντ ότι παντού οι «ξένες» ερεθίζουν περισσότερο τον ανδρικό ερωτισμό (στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια είναι η χήρα Βουλγάρα και οι Αρμένισσες, στους σύγχρονους οι Σουηδέζες και παλιότερα οι Γαλλίδες), κάτι ευνόητο· η συλλογική φαντασία ξεδιπλώνεται καλύτερα στο μισόγνωστο. 'Όμως και πάλι δεν είναι οι «οριενταλιστικές» προκαταλήψεις που στρέφουν την επιθυμητή πορνεία στις ανατολίτισσες, είναι οι σχέσεις δύναμης - αδυναμίας, ή κοινώς, φτώχειας. Φαντάζομαι ότι δεν θα υπάρχει δυτικός που θα αρνιόταν

έναν φτηνό αγοραίο έρωτα με κεντρο-Ευρωπαϊκές· απλώς η σχετική σπάνια των γυναικών που είναι πρόθυμες να πουλήσουν το κορμί-τους στη Δύση ανεβάζει τις τιμές (συν κάποια επί πλέον έξοδα υγείας, φορολογίας κλπ.). 'Όπως και σε άλλα σημεία του βιβλίου, στη θέση του πραγματικού (φτώχεια) μπαίνει η νοοτροπία («οριενταλισμός»).

Ως προς τη γενική εξιστόρηση της πορείας των ανατολικών σπουδών, δεν είμαι σε θέση, βέβαια, να αντικρούσω τα όσα εκτίθενται στον *Οριενταλισμό*, αν δηλαδή είναι επαρκή και ακριβή τα περί Σιλβέστρ ντε Σασύ και των διαδόχων-του έως σήμερα. Μπορώ όμως να διαπιστώσω, όπως και κάθε αναγνώστης, ότι αποφεύγεται μία απλή και καθαρή χρονολογική τάξη —τα πρωτότερα στην αφήγηση είναι διαρκή— ή ότι ενώ στο σημείο που ο λόγος είναι κυρίως περί του Σασύ, ας πούμε, η εργασία-του καταγγέλλεται ως «συμπληματική στην ουσία-της» (σελ. 156), ενώ αργότερα επαινείται, προκειμένου να κατακεραυνωθούν συγκριτικά άλλοι νεότεροι ερευνητές. Και μπορεί επίσης να διαπιστώσω, πως παρά τον πλούτο της βιβλιογραφίας, των παραθεμάτων, το εύρος του βιβλίου γενικότερα, δεν βρίσκουμε μία λέξη για τις μεταφράσεις (και εκδόσεις, σχολιασμούς, κλπ.) κλασικών κειμένων της Ανατολής, όπως, λόγου χάρη, τα *Ρουμπαγιάτ* του Ομάρ Καγιάμ (η μετάφραση του Edward FitzGerald, 1859, χάλασε κόσμο, κι ακολούθησαν μύριες όσες), ή του *Σαχ-Ναμέ* του Φερδουσί από τον Ιούλιο Mohl (που αναφέρεται δυο-τρεις φορές για ένα άρθρο-του), ή τα *Gitanjali* του Ταγκόρ (1912, που γράφτηκαν, αν δεν γελιέμαι, κατευθείαν αγγλικά), και προφανώς ένα σωρό άλλα, πέρα από τα πασίγνωστα. Με τα κείμενα δηλαδή από τα οποία οι Ευρωπαίοι μπορούσαν να γνωρίσουν, αν ήθελαν, την Ανατολή δίχως μεσοαβητές, είτε να ελέγξουν μέσω των κειμένων τις διαμεσολαβήσεις. Και αυτά, ενώ η μόνιμα επαναλαμβανόμενη μομφή κατά του «οριενταλισμού» είναι η γενικολογία-του, η αντιγρα-

φή «έτοιμων ιδεών», η μεταμόρφωση της (πραγματικής Ανατολής) σε δυτική κατασκευή.

Εύκολα διαπιστώνονται και ορισμένα κενά στο πολιτικό επίπεδο. Οι Οθωμανοί, για παράδειγμα, λείπουν ολοκληρωτικά, είτε ως αντικείμενο παρατήρησης εκ μέρους των Ευρωπαίων είτε ως πολιτικοί κυρίαρχοι της μέσης Ανατολής έως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Ο αναγνώστης πρέπει να θυμηθεί από μόνος-του πως η αγγλική αποικιοκρατία δεν κατέλυσε κάποιο αυτόνομο κράτος στην Αίγυπτο, παρά την κυριαρχία του Μωχάμετ Άλη. Το πρόβλημα των Αρμενίων, των Κούρδων, των ενδοϊσλαμικών αιρέσεων, συγκρούσεις δηλαδή που πολύ συχνά προσέφεραν, βέβαια, τη δικαιολογία, αλλά ενίοτε και το πραγματικό έναυσμα στους Ευρωπαίους για να επέμβουν. Τα εσωτερικά προβλήματα της Ανατολής απουσιάζουν ολότελα από το βιβλίο.

Το να κατηγορεί κανείς έναν σύγχρονό-του για ιδεολογικοποιημένο λόγο είναι εξαιρετικά βαρύ· φοβούμαι όμως ότι τα όσα έχω ως τώρα εκθέσει, το επιτρέπουν. Πουθενά, σχεδόν πουθενά, ο λόγος δεν προσφέρει τα δεδομένα στον αναγνώστη, προσφέρει την απαξίωσή-τους. Τα γεγονότα, εννοώ είτε τα «πραγματικά» είτε τον αντικατοπτρισμό-τους στα δυτικά κείμενα, υπάρχουν μόνο πίσω από κάποιες κουίντες, στη σκηνή εμφανίζονται ορισμένοι συγγραφείς σαν ηθοποιοί, φορτωμένοι με κάποιον ρόλο. Σκιές από κόσμους μυθικούς, άγνωστους σ' εμάς, πολύ γνωστούς στον συγγραφέα — οι βιβλιογραφικές γνώσεις-του φαίνονται εκτεταμένες και βαθιές — προβάλλουν κάθε τόσο και μας αφήνουν άναυδους. Σωρείτες ονομάτων, πάντοτε σε ένα μίγμα πασίγνωστων, ολίγων γνωστών ή (σ' εμένα τουλάχιστον) ολότελα άγνωστων (βλ. σελ. 142, 149, 180, 206, 239, κ.π.ά.), ο Φοριέλ, ο Οζανάμ, ο Ροβέρτος Curzon — ποιός να μην τρομοκρατηθεί από αυτήν την πανστρατιά, για την οποία το μόνο στοιχείο που αναφέρεται είναι ένα σκέτο όνομα; Ή από άλλους που αναφέρονται

με μία φράση, ένα έργο, απλή σημαδούρα στο πέλαγος της γνώσης, για να συνειδητοποιεί ο αναγνώστης την άγνοιά-του;

Ή πάλι κάποιες σφήνες, πλάγιες, που προβάλλουν σαν κοινώς αποδεκτό κάτι λίαν συζητήσιμο, όπως μία φράση του συγγραφέα παρένθετη σε ξένο κείμενο για την ελληνολατινική κληρονομιά της Αναγέννησης («ένα μεγάλο μέρος της οποίας είχε μεταδοθεί στην Ευρώπη μέσω του Ισλάμ») (σελ. 98, η έμφαση δική-μου), ή τη χρήση της καταλυτικής καταγγελίας «οι πιθανότητες για συνεργασία στα πλαίσια του Στρατού και των Υπηρεσιών Εθνικής Ασφάλειας, φέρ' ειπείν, ανάμεσα σ' έναν ειδικό [...] των ισλαμικών θεσμών» (σελ. 135, η έμφαση δική-μου), ή το πολύ έξυπνο, οπωσδήποτε, ως σημειολογική ανάλυση για την πρώιμη συνταξιοδότηση των βρετανών αρμοστών στις αποικίες («σε κανέναν Ανατολίτη δεν επιτρεπόταν πια να δει έναν Δυτικό να γερνά και να εκφυλίζεται, όπως και κανένας δυτικός δεν χρειαζόταν να δει πια τον εαυτό-του καθρεφτισμένο στα μάτια της υποταγμένης φυλής, σαν κάτι άλλο από ακμαίο, ορθολογιστή και πάντα εγρήγορο αφέντη») (σελ. 58), όπου παραγνωρίζεται η απλή πραγματικότητα της ανθυγιεινής σύγυρας, αλλά και πιθανόν δυσάρεστης ζωής στις αποικίες, που ώθησε προφανώς τη βρετανική υπηρέσσια να θεσπίσει αντισταθμιστικά πλεονεκτήματα. Το σταθερό αποτέλεσμα είναι ο αναγνώστης να μην καταλαβαίνει το ίδιο το αντικείμενο, να μην καταλήγει σε δικά-του συμπεράσματα και κρίσεις, να μην έχει αμφιβολίες, να ποδηγετείται. Όσο η ανάλυση, και μάλιστα η συνολική, με κείμενα, πολιτικές καταστάσεις, ιδεολογικές καταβολές συγγραφέα, κλπ., απελευθερώνουν τη σκέψη, τόσο η ιδεολογικοποίηση την υποδουλώνει.

Ένα στοιχείο του ιδεολογικού λόγου αποκατά μάλιστα ιδιαίτερο βάρος, καθώς επαναλαμβάνεται σταθερά: είναι η υποτίμηση της κωδικοποίησης, της αναγωγής, της αφαίρεσης, της δυνατότητας σε τελευταία ανάλυση του μυαλού να συλλάβει και

της γλώσσας να εκφράσει. *Όλα διαβήκαν απ' τις γλώσσες τις στραγγαλιστριες*, τραγουδούσε ως και ο Σαββόπουλος. Δεν γίνεται αλλιώς, αλίμονο· κάθε προσπάθεια να συλλάβουμε την πραγματικότητα, κάτι της αφαιρεί. «Αλλά κι εξαναγκάζει τον αμύητο αναγνώστη να αποδεχθεί τις οριενταλιστικές κωδικοποιήσεις (όπως η αλφαβητική βιβλιοθήκη του d'Herbelot) ως την αληθινή Ανατολή». Στη συστηματική ανάλυση των σημειτικών γλωσσών ο Ρενάν «κατασκευάζει, και το ίδιο το γεγονός της κατασκευής είναι ένα σημείο αλαζονικής ισχύος απέναντι στα απειθαρχα φαινόμενα, και την ίδια στιγμή επικύρωση της κυρίαρχης κουλτούρας και 'φυσικοποίησή'-της». «Ο Οριενταλισμός οργάνωσε συστηματικά τον εαυτό-του γύρω από την απόκτηση ανατολικού υλικού και την ελεγχόμενη διασπορά-του ως μια μορφή εξειδικευμένης γνώσης» (σελ. 87, 178, 201· οι εμφάσεις του συγγραφέα). Κοντά σ' αυτά (και σε άλλα πολλά), η ειρωνεία του Φλομπέρ με τον Μπουβάρ και Πεκυσέ, η ανθρώπινη ανησυχία στο αποκορύφωμά-της (σελ. 144 κ.ε.): χάνονται έτσι όλες οι διαβαθμίσεις ανάμεσα στην κριτική και την άκριτη γνώση, και όλα, ακαδημαϊκή συστηματικότητα, μεταφορά εντυπώσεων, επαφή με τα κείμενα, τους ανθρώπους, καταλήγουν στο *σμφά εν οίδα ότι ουδέν οίδα*, ή στο έτι σοφότερον του Μητρόδωρου του Χίου *ός έλεγε μηδ' αυτό τούτο ειδέναι ότι ουδέν οίδα*.

Γιατί πραγματικά σ' ολόκληρο το βιβλίο δεν υποτυπώνεται ο ελάχιστος υπαινιγμός για το πώς θα μπορούσε κανείς να εννοήσει όσα παρανόησαν εκατοντάδες ειδικοί. Όλοι αποσκοπούσαν στο να υποτάξουν κι όχι να εννοήσουν την Ανατολή, έστω (και σίγουρα συνέβαινε σε μεγάλο βαθμό), αλλά ο αναγνώστης που δέχεται συλλήβδην τα επιχειρήματα και την αφήγηση του Οριενταλισμού, πώς θα πρέπει να σκέφτεται επεξεξής; Ας μην κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό-μας, από το επιχείρημα δηλαδή ότι αυτά ανήκουν σε άλλο βιβλίο· ο συγγραφέας είτε δεν έχει άποψη, είτε έχει αλλά προτιμά, όπως πιστεύω, να

μην την εκθέσει. Κάποια στιγμή όμως, σε μια από τις συνοψίσεις της πορείας των σχετικών σπουδών, διαβάζουμε: «Όμως ο Ανατολιστής παρέμενε έξω από την Ανατολή, η οποία, όσο κι αν παρουσιαζόταν έτσι ώστε να φαίνεται κατανοητή, παρέμενε πέραν της Δύσης» (σελ. 268). Υπόκειται νομίζω εδώ, καθώς και σε πολλά άλλα σημεία, άρρητη πάντα, η στάση του συγγραφέα ως προς το ζήτημα, πως δηλαδή η πραγματική Ανατολή, σε αντίθεση με την Ανατολή του «Οριενταλισμού», δεν είναι και τόσο διαφορετική από τη Δύση. Αν κάτι τέτοιο διατυπωνόταν ρητά, δεν θα είχε κανείς κανέναν λόγο να διαφωνήσει· θα πρόσθετε όμως ότι οι σχέσεις παραγωγής, η οικονομική ανάπτυξη, ο ορθολογισμός και όλα τα συναφή πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αναπτύχθηκαν τους τελευταίους αιώνες πολύ περισσότερο στη Δύση, και τα λοιπά, και τα λοιπά. Δεν είναι «φυσικές» οι όποιες διαφορές, σίγουρα, δεν οφείλονται σε φυλετικά χαρακτηριστικά, δυο φορές σίγουρα, υπάρχουν όμως. Χρέος-μας είναι να τα γκρεμίσουμε κι όχι να καμωνόμαστε πως δεν υπάρχουν — για να παραφράσω κάπως μια διάσημη διατύπωση. Ο Σάιντ όμως σαν να ενδιαφέρεται περισσότερο να ενοχοποιήσει τη Δύση, και ιδίως τους δυτικούς διανοούμενους, σαν να ενδιαφέρεται περισσότερο για τον «οριενταλισμό» από τις αιτίες που τον παρήγαγαν. Πέτυχε τον στόχο-του, οι δυτικοί διανοούμενοι ενοχοποιήθηκαν — αλλά μόνον αυτοί. Οι άλλοι συνεχίζουν τη δουλειά-τους.

Έτσι μια τεράστια προσπάθεια, μια ευαισθησία διαρκής, ένα εντυπωσιακό εύρος και βάθος γνώσεων, μια διανοητική ισχύς που εμπνέει τον σεβασμό συνεχώς, αντί να μεταδοθούν και να ενδυναμώσουν τον αναγνώστη, απλώς τον ενοχοποιούν. Κρίμα, γιατί η ενοχή βρίσκεται στον χώρο του συναισθήματος, όχι της γνώσης.

* *

Η ελληνική έκδοση είναι οπωσδήποτε ικανοποιητική, αν αναλογιστεί κανείς τις δυ-

σκολίες του μεταφραστικού, αλλά και του εκδοτικού εγχειρήματος. Ωστόσο οι ατέλειες δεν λείπουν: λόγου χάρη το Ευρετήριο (που τιτλοφορείται: Index!) περιλαμβάνει ελάχιστα ονόματα, μονάχα όσα είναι ελληνικά ή ορισμένα μόνον από τα μεταγραμμένα στο ελληνικό αλφάβητο. Χτυπημένο μάλιστα σε μονόστηλο, και με στοιχεία των 12'', καταλαμβάνει άδικα τέσσερις σελίδες. Έπειτα, ενώ τα τυπογραφικά λάθη στο κείμενο δεν είναι συχνά, ο αναγνώστης σκοντάφτει αρκετές φορές¹, όπως και σε μερικές ορθογραφικές επιλογές (λ.χ. δεν σημειώνονται τα διαλυτικά πάνω από το γιώτα όταν έπεται του ύψιλον).

Τα μεταφραστικά ολισθήματα είναι πιο ενοχλητικά: ίσως να εντοπίζονται περισσότερο στα σημεία που το αρχικό κείμενο χρησιμοποιεί τη γαλλική γλώσσα — πάντως τα όσα σημειώνω δεν προέρχονται από παραβολή με το πρωτότυπο. Ας ξεκινήσω από το πιο εντυπωσιακό: το *Pinéraire* του Σατωβριάνδου έχει μεταφραστεί, εδώ κι εκατόν τριάντα τόσα χρόνια, *Οδοιπορικών*, ουδείς λόγος να το άλλαξουμε σε *Δρομολόγιο* (σελ. 111 κ.α.). Στη φράση πάλι «για να χρησιμοποιήσουμε μία έκφραση που δεν υπάρχει στην πρόζα του Polk» (σελ. 331)

1. Σημειώνω όσα επρόσεξα (ο πρώτος αριθμός σελίδα, ο δεύτερος αράδα). Σελ. 117/20: *Candide*, 120/21 μεταμόρφωση, 126/26: *hôtesse*, 141/22: *Moraze* (αντί *Maraze*), σελ. 151/30: Σιλβέστρ (αντί Σιλβέστρο), 168/27: 1810, 171/6: *Étienne*, 177/10: το *Étienne* όρθιο, 179/39: *Guizot*, 180/12-13: *bon-heur*, 180/34: κατ' ανάγκην, 181/21: Λεσέψ, 251/17-18: *Weltge-schichte*, 257/19 *franca*, 267/36: δηλωτικές, 296/12 και 21: *Barrès*, 332/27 κυβερνήσεις, 377/22: της, 399 σημ. 22: XII (αντί XXI), 406 σημ. 24 και 26: *science*, 409 σημ. 60 (δισ): *Sainte-Beuve*. Συγκολλημένες λέξεις: 34/25, 93/19, 125/15, 267/10, 289/13, 342/20, 361/35, 376/20. Με υι αντί υί: 147/7, 181/33, 286/1, 297/24. Παύλες αντί ενωτικού: 55/37, 239/19.

Τέλος, πότε θα ξαναμάθουν οι τυπογράφοι-μας πως η έκθλιψη δεν είναι νοητή στο τέλος της αράδας (και πολύ περισσότερο της σελίδας);

η λέξη 'λόγος' θα ταίριαζε ορθότερα (παρόμοιες περιπτώσεις στις σελ. 310, 335, κ.α.). Στη σελ. 323 διαβάζουμε την αραβική λέξη «jihad» που αλλού μεταγράφεται με ελληνικά ψηφία «τζιχάντ» (και με τη μορφή αυτή είναι, βέβαια, αναγνωρίσιμη). Δεν ξέρω αν πρέπει να χρεώσουμε στον μεταφραστή ή στον συγγραφέα το ότι ο Ναπολέον προσδιορίζεται ως «βασιλιάς», κάτι δηλαδή που ποτέ δεν υπήρξε: στα 1810 —εποχή στην οποία αναφέρεται το χωρίο— ήταν αυτοκράτορας (σελ. 156). Στην επόμενη σελίδα, τελευταία αράδα, αν βάζαμε τη λέξη «προοπτική» στη θέση του «ορατότητα» το νόημα θα ήταν εναργέστερο. Η γαλλική λέξη *révolution* σημαίνει και την εναλλαγή, τη μετατροπή (και την περιστροφή των άστρων!), και την επανάσταση: στη φράση «σε όλες τις επαναστάσεις της τύχης και του πεπρωμένου» (σελ. 47) η πρώτη ερμηνεία (ή τα συνώνυμά-της) είναι και η μόνη που δίνει νόημα.

Στη σελ. 74 ο Σαιντ χρησιμοποιεί ένα χωρίο από το πρώτο στάσιμο των *Περσών* του Αισχύλου: ο μεταφραστής δανείζεται μια σύγχρονη μετάφραση άμουση και άμετρη — χάθηκαν οι μεταφράσεις του I. N. Γρυπάρη ή του Παν. Μουλλά; Στη σελ. 116 «ο ντε Λεσέψ και η διώρυγά-του κατέστρεψαν τελικά την απόσταση της Ανατολής»: προφανώς «εκμηδένισαν». Σ' ένα ποιητικό χωρίο του Γκέτε που παρατίθεται, ο γερμανός παίζει με τις λέξεις *Qual* και *qualen*, μα στα ελληνικά διαβάζουμε «μαρτύριο» και «βασανίζει». Ο Σατωβριάνδος πήγε στην Ανατολή για να «αναζητήσει», όχι να «ψάξει» εικόνες (σελ. 205). Και βέβαια πρόκειται για την *George* Έλιοτ, και όχι για αρσενικό συγγραφέα! (σελ. 206: πβ. 280 και 234, που γράφεται εσφαλμένα *Elliot*) καθώς και για τη *Χαϊδή* και όχι *Haidée* στον *Λον Ζουάν*. (Έχω σημειώσει επίσης κάποιες μεταφραστικές αβλεψίες στις σελ. 97: «απέκτησαν πρακτικά τον οικονομικό», σελ. 213: «μνημείου για την πατρίδα-μου», σελ. 226: «που έχει ταξιδέψει πολύ», σελ. 253: «μια επίμονη πρόταση πρόσφορης», 51/37 «ορθολογι-

σμός» αντί: «λογική», 272/34 «χώρα» αντί: «γη» κλπ.). Χρειάζεται πάντως να επαναλάβω πως ο αναγνώστης αναγνωρίζει

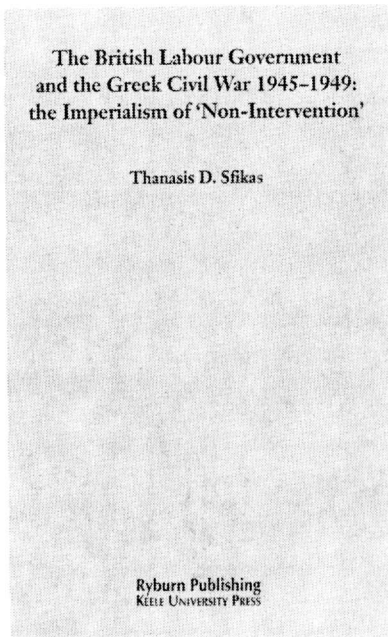
διαρκώς πως ο σφιχτοδεμένος λόγος που διαβάζει μαρτυρεί την επιμονή και τις ικανότητες του μεταφραστή.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Thanasis D. Sfikas, *The British Labour Government and the Greek Civil War 1945-1949: the Imperialism of (Non-Intervention)*, Ryburn Publishing, Keele University Press 1994, 308 σ.

Στις προθήκες των βιβλιοπωλείων αυξάνονται τα βιβλία που αναφέρονται στον εμφύλιο πόλεμο. Η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο πέρασμα μισού αιώνα από τα γεγονότα που οδήγησαν στην εμφύλια αυτή σύγκρουση.

Παρά τη μεγάλη πυκνότητα μελετών για τη δεκαετία του 1940, είναι γεγονός ότι παραμένουν κενά στην εξέταση της περιόδου αυτής, της οποίας φυσικά αναπόσπαστο τμήμα είναι ο εμφύλιος πόλεμος. Τα κενά επισημάνθηκαν με ποικίλους τρό-

πους και στο πρόσφατο συνέδριο της εταιρείας «Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας» στις αρχές Μαΐου 1996. Το συνέδριο αυτό, κατά τη γνώμη του γράφοντος, κινήθηκε —χωρίς αυτό να διατυπωθεί— στα πλαίσια της επίμονης προτροπής του Νίκου Σβορώνου, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, να μελετηθούν οι κοινωνικές διαστάσεις της δεκαετίας του 1940.

Οι εργασίες για τον εμφύλιο πόλεμο που ολοκληρώνονται στο εξωτερικό είναι αποτέλεσμα των ερευνητικών ενδιαφερόντων των μελετητών και σχηματικά θά μπορούσε να υποστηριχθεί ότι άρχισαν να εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα όταν είχαν διατυπωθεί τα πρώτα συμπεράσματα για την κατοχή και την αντίσταση.

Σ' αυτή τη σταθερά συγκροτούμενη βιβλιογραφία της περιόδου του εμφύλιου έρχεται να προστεθεί και το βιβλίο του Θανάση Σφήκα. Η μελέτη αυτή ξεκίνησε ως διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Lancaster στη Βρετανία, πριν πάρει την τελική μορφή με την οποία εκδόθηκε. Στόχος της, όπως τονίζεται και στον πρόλογο, είναι να εξετάσει την πολιτική που ακολουθεί απέναντι στην Ελλάδα η κυβέρνηση των εργατικών —που βρίσκεται τότε στην εξουσία— να αναζητήσει τα εσωτερικά και διεθνή αίτια που προσδιορίζουν την πολιτική αυτή, να αναλύσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή εφαρμόζεται και τελικά να δείξει ότι, αντίθετα από ό,τι είναι κοινώς αποδεκτό, η επίδραση του βρετανικού παράγοντα στις ελληνικές πολιτικές